

Borbély Anna – Bartha Csilla (szerk.):

Többsnyelvűség Magyarországon

(Budapest: HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont. 2024. 419 p.)

Nagyon sokat, húsz évet váratott magára a Borbély Anna és Bartha Csilla által szerkesztett „Többsnyelvűség Magyarországon” című kötet, amely egy országos többsnyelvűségi vizsgálat eredményeit adja közre – annál öröndetesebb viszont, hogy ez a rendkívül gazdag anyag végre idén megjelent. Az eredeti terv az volt, hogy a hat hazai nemzetiségi közösségből (beás, német, roma, román, szerb és szlovák) összesen 421 adatközlővel végzett szociolingvisztikai kutatás eredményeit bemutassák, de ez pályázati forrás híján elmaradt. A szerzők azonban kitartóak voltak, és a hátrányból előnyt kovácsoltak: az eredeti kutatás bemutatása mellett az elmúlt húsz évben történt változások leírása is helyet kapott a munkában, amely a kutatás egyedülálló voltát és értékességét tovább növeli. A követő vizsgálat egy esetben maradt el: nincs külön fejezet a roma (lovári) közösségben végett munkáról, de az utolsó, összevető tanulmány velük is foglalkozik.

A kiválasztás szempontja az volt, hogy a legnépesebb nyelvi csoportokat reprezentálják, illetve olyanokat, amelyekben a nyelvcsere még nem zajlott le. A kisebbségi/nemzetiségi törvény az eltérő nyelven – beásul, illetve romaniul – beszélő cigány beszélőket egy csoportként határozza meg, de a vizsgálatban nyelvi-kulturális eltérésük miatt a szerzők külön nemzetiségként kezelték őket. További lényeges szempont volt, hogy a kutatók az adott nemzetiség aktivistái-tagjai legyenek, akik az adott nemzetiségi nyelven vették fel az interjúkat, kivéve, ha az adatközlő nem értette a kérdést vagy nem tudott rá a saját nemzetiségi nyelvén felelni.

A kötetnyitó tanulmányban („Egy országos többsnyelvűségi összehasonlító vizsgálat elméleti és kutatómódszertani alapjai”) Bartha Csilla a kétnyelvűség-kutatás főbb elméleteit, fogalmait és fontosabb eredményeit ismerteti rendkívüli alaposággal, emellett részletesen bemutatja a középpontban álló kutatás módszertanát. Az interjúkhoz használt, 142 kérdésből álló, egységes NKFP-kérdőív is olvasható a kötetben. A vizsgálat valóban egyedülálló a nemzetközi színteret tekintve is: a kiválasztott nemzetiségek kétnyelvűségét számos aspektusból – nyelvi gyakorlatok, nyelvtudás, burkolt és nyílt nyelvi attitűdök, sztereotípiák, identitáskonstrukciók (ezek nem és kor szerinti variabilitása) – közelíti meg, azonos elméleti és módszertani keretet használva.

A nagy volumenű kutatás két fő kérdése a nyelvcsere és nyelvmegőrzést érintette: 1) megjósolható-e a nyelvcsere bekövetkezése, 2) és ha látszanak jelei a nyelvcsere-nek, mennyiben tehetők predikciók a folyamat intenzitását illetően. A nyelvcsere ugyanis a magyarországi nemzetiségeket mind érinti valamilyen mértékben, és sok egyéb tényező mellett nagyban összefüggenek azzal, hogy az adott kisebbség tagjai mennyire ismerik nemzetiségi nyelvüket, milyen

színtereken és mely változatait hogyan használják. Ezenkívül az is meghatározó lehet, hogy mennyire erős az adott nyelv változatait beszélő közösség kohéziója, vitalitása.

Az egyes fejezetek felépítése jellemzően azonos: az adott nép/nemzetiség és nyelvet érintő alapvető tudnivalók után a terepmunkáról kapunk információkat, majd a kérdőív blokkjai (általános rész; nyelvhasználat, nyelv választás; nyelvtudás, szubjektív vélekedés a nyelvekről; sztereotípiák, előítéletek) mentén haladva kerülnek bemutatásra az eredmények, ahol csak lehetett, a statisztikai összefüggéseket is megvilágítva. Kivételt képez, ha a kutatás különböző nehézségei (pl. az adott nemzetiséget, nyelveit érintő fogalmi leírás összetettsége, ellentmondásossága) vagy a törvényi szabályozás egyes jellemzői is előkerülnek. A fejezetek az adott helység(ek) nyelvi tájképével, annak változásaival is foglalkoznak.

A második fejezetben Orsós Anna a beás nemzetiséget és nyelvhasználatát mutatja be, részletesen tárgyalva a nemzetiség azonosításának problémáit, a hazai cigányság vizsgálatának nehézségeit, hangsúlyozva a kérdéskör komplexitását. A terepkutatás helyszínei a dél-magyarországi Mánfa és Bogyiszló voltak (az utóbbi helység adatközlői időközben elhunytak, ezért a változásvizsgálat már nem volt lehetséges). Az előbbi községben az ott élő beások az árgyelán szociolektust használják, amellyel formális színtereken nem tudnak élni, hasznosságát a magyar alá is helyezték. Az adatközlők ugyanakkor fontosnak tartanak a beás nyelv átadását, és ezt a feladatot az iskolához kapcsolják. A szerző a kisebbségi nyelvoktatásnak és nemzetiségi nevelésnek egy külön, részletes fejezetet (5.) szentelt, kitérve annak törvényi háttérére is. Ebből kiderül, hogy a nemzetiségi nyelvek oktatását ugyan előírja a 2011. évi CXCV. törvény minden nemzetiség, így a cigányság számára is, ez azonban számos ok miatt általában nem vagy nemigen valósul meg (pl. amiatt, hogy az oktató intézmények számára nem előírás szakképzett pedagógus alkalmazása). Hangsúlyozza, hogy mivel a cigány népesség jó részének a mindennapi megélhetés is gondot jelenthet, nem a kulturális és a nyelvi megmaradás a legégetőbb problémájuk. A helyzeten az sem segít, hogy a beás nyelv iránt érdeklődők csak egyetlen helyen, a Gandhi Gimnáziumban tanulhatják azt, mivel egyedül itt működik beás nyelvi műhely.

A harmadik fejezetben Erb Mária a német („sváb”) nemzetiség körében, Tarján településen végzett kutatásainak eredményét mutatja be. Az egyik legfontosabb megállapítása, hogy a nyelvcsere ebben a közösségben a legelőrehaladottabb (a beásé mellett), amelynek számos oka van, köztük meghatározó a standard német nyelvváltozat nem ismerete, illetve az, hogy a beszélők a német nyelvjárásnak csak a beszélt változatát használják. Ez eredményezi, hogy a közösség kommunikációjában a többségi nyelv, a magyar tölti be a standard változat szerepét. Ezt ellensúlyozandó egyes településeken a nyelvjárást tanító-éltető nyelvjárási törzsasztalok (Dialekt-Stammtische), szintársulatok működnek, illetve versenyeket rendeznek vagy a nyelvjárást leíró munkákat készítenek (pl.

laikusok írta szótárak). A tarjáni adatok szerint a családokban is a többségi nyelv használata dominál, mennyisége pedig életkor szerint növekszik (a németé viszont csökken). Az 1963–1983 között született fiataloknál a leglátványosabb a német használatbeli visszaesése, akik leginkább csak a nagyszüleikkel használják a nemzetiségi nyelvet. A szerző a beszélők kódkeveréshez való viszonyával, etnikai identitásukkal és a nyelvi sztereotípiákkal is részletesen foglalkozik. 2003 óta tovább csökkent a német anyanyelv használata, ugyanakkor a már említett alulról jövő, identitáserősítő kezdeményezések ez ellen látszanak hatni. Nagyban gazdagodott a szemiotikai tájkép is (tájház, tanösvény, emlékmű stb. készült).

Borbély Anna a román nemzetiségről készült fejezetében (4.) a Kétegyháza felvett adatok elemzésének eredményeit ismerteti, ahol Abrudán Mária és ő maga végezte a terepmunkát. A meglévő erős román identitás ellenére itt is a magyar nyelv fokozatos térnyerése figyelhető meg, amely mindhárom életkori csoportot érinti, annak ellenére, hogy az életkor növekedésével a román nyelv használata is emelkedik. A román identitás és a román nyelvtudás összefüggése elsősorban a férfiak esetében tapasztalható (a magukat románként vallók a román nyelvű szöveget jobban értik). A közösség zártsága egyre kevésbé érvényesül, ugyanakkor az egyéni nyelvi gyakorlatok változatosak lehetnek. A román nyelv háttérbe szorulásával a csoportokhoz kapcsolódó konfliktusok is enyhülnek, s bár ez a fiatalokban csökkenti a csoportokhoz köthető előítéleteket, a magyar nyelvűvé válás felé tereli őket.

Az 5. fejezetben Tücsök Dorottya a szerb nemzetiség körében, Pomázon felvett adatokat mutatja be. A helyi szerb anyanyelvűeknek formálisabb helyzetekben (pl. munkahely, bolt) is lehetőségük van nemzetiségi nyelvüket használni, s a templomnak kiemelt szerepe van a nyelvcserelassítás folyamatában. Itt is az volt tapasztalható, ami a többi közösségben, ti. hogy az életkor a nyelvválasztásra egyértelműen hat: minél idősebb az adatközlő, annál inkább választja a nemzetiségi nyelvet a családtagjaival folyó kommunikációban. Összességében az látszik, hogy a vizsgált szerb közösség nemzeti identitását erősen tartja, a nyelvcseré lassú, bár gyorsabb, mint a szerb–magyar közösségi asszimiláció.

A 6. fejezetben Tuska Tünde és Uhrin Erzsébet tanulmánya a szlovák nemzetiséget érintő, Tótkomlóson végzett vizsgálatok tanulságait részletezi. A szlovák közösség a nyelvcseré folyamatában a kétnyelvűség köztes fázisában, középen helyezkedik el. Sajátossága, hogy míg a szlovák a magánszférában visszaszorul (gyorsabb ütemben), a magaskultúrában ismét és új területeken terjed. Ennek oka lehet az, hogy a helyi szlovákoknak sikerült megőrizniük közéleti-politikai befolyásukat, így ez és egyes nyelvpolitikai hatások lassítják a nyelvcserét. A szlovákokot, illetve a mindkét nyelvet (szlovák, magyar) anyanyelvnek tartó adatközlők elsősorban érzelmileg azonosulnak nyelvükkel. Az oktatást, a beás közösséghez hasonlóan, a szlovák csoport is a nyelvmegőrzési tényezők legfontosabbikaként említi.

Az utolsó, hetedik fejezetben („Összehasonlító elemzések nemzetiségi közösségekben”) Borbély Anna mutatja be a megismételt vizsgálatok révén kapott eredményeket. A hatalmas adatmennyiséget, kb. 60 ezer választ mozgató kutatás összes megállapítását lehetetlen röviden összefoglalni, de kiemelnénk néhányat, amelyek a leglényegesebb kérdéskört, a nyelvcserét és folyamatának állását érintik. Az egyik fontos konklúzió, amely megerősíti a korábbi szakirodalmi eredményeket is, hogy a nemzetiségi nyelv megőrzését nagyban segíti, ha azt a család mellett más színtereken is használják. Nemzetiségenként változott ugyanakkor, hogy hol (iskola, egyház stb.) és azon belül kikkel (pl. a pappal vs. a hívekkel) milyen mértékben használatos a többségi vagy a nemzetiségi nyelv. A nemzetiségi nyelv otthon, a családban marad(t) meg leginkább, a nyelvcsere által leginkább érintett közösségekben is. Az adatok alapján a nyelvcsere a német és a beás közösségben indult el a leghamarabb és megy végbe a leggyorsabban, a roma és szerb közösségekben pedig a leghalmozabban. Az utóbbi csoportokban a magyar és a saját nyelv használata is a legkiegyenlítettebb. Szintén fontos megállapítása Borbély Annának, hogy a nyelvek közötti választást nagyban meghatározza, hogy milyen szinten tudja valaki a többségi nyelvet, valamint a saját nemzetiségi nyelvét, de emellett az adott nyelvhez és annak egyes változataihoz (területi-kontaktus, „irodalmi”) fűződő pozitív vagy negatívabb attitűd is lényeges. Ez a viszonyulás számos aspektusra bontható: része az érzelmi kapcsolat az adott nyelv(változat)hoz (melyik változatot szereti jobban az adatközlő), ahogyan az is, hogy a nyelvhasználó melyiket tartja hasznosabbnak, nehezebbnek és szebbnek. A szerző konklúziója, hogy a kétnyelvűség stabilizálódását az segíti elő a legjobban, ha mindegyik nyelvváltozathoz (stabil) pozitív attitűdök kapcsolódnak, és mindkettőt használják is az adott közösség tagjai.

A Bartha Csilla és Borbély Anna szerkesztette gazdag kötetet nemcsak a téma iránt érdeklődő kutatók forgathatják haszonnal, de egyetemi tanórákon is kiválóan használható, a többnyelvűséggel kapcsolatos elméleti és módszertani ismeretek gazdag tárházát kínálja a kiemelkedő szociolingvisztikai kutatás bemutatása mellett.

DÉR CSILLA ILONA

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont, Károli Gáspár Református Egyetem
csillader@gmail.com